

## I. ROZPRAWY

AMBROŻY BOGUCKI (Rypin)

### Studia nad urzędnikami śląskimi w XIII wieku

I. Wprowadzenie. II. Dostojnicy i poddostojnicy nadworni. III. Wojewoda-komornik. IV. Starszeństwo urzędów.

#### I

Na Śląsku w XIII w. istniały w zasadzie takie same urzędy dworskie i grodowe, jak w innych dzielnicach Polski. Na Górnym Śląsku polski system urzędniczy przetrwał do XIV w., a w księstwie wrocławskim do końca XIII w. Natomiast w księstwach głogowskim i legnickim prawie wszystkie dawne urzędy dworskie zanikają już w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIII w.

W pracy rozpatrujemy kilka zagadnień. W rozdziale II omawiamy stosunek urzędników dworskich o nazwach z przedrostkiem *pod-* do urzędników o nazwach pokrewnych bez tego przedrostka, a szczególnie podczaszego do cześnika i podstolego do stolnika. Chodzi m. in. o to, czy na dworze książęcym był tylko jeden urzędnik nazywany na przemian *pincerna* i *subpincerna* (lub *dapifer* i *subdapifer*), czy też każda z tych nazw oznacza odrębny urząd<sup>1</sup>. W końcowej części tego rozdziału podej-

<sup>1</sup> Zbadanie tej sprawy postulował Z. Wojciechowski, *Ustrój polityczny Śląska*, w: *Historia Śląska*, t. I, Kraków 1933, s. 593, 604.

W artykule stosujemy następujące skróty: CPH — *Czasopismo Prawno-Historyczne*; CS — *Codex diplomaticus Silesiae*; DKM — *Dokumenty kujawskie i mazowieckie*; Gall — *Galli Anonymi cronicae*, MPH-NS II; KMP — *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*; Koch. — *Codex diplomaticus ... Masoviae*, wyd. J. Kochanowski; KP — *Kodeks dyplomatyczny Polski*; KS — *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, wyd. K. Maleczyński; KT — *Kodeks dyplomatyczny klasztoru tynieckiego*; KW — *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*; LBS — *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens*, wyd. C. Grünhagen i H. Markgraf; Lib. Henr. —

mujemy próbę odpowiedzi na pytanie, dlaczego spotykamy niekiedy dwóch jednocześnie urzędujących sędziów tego samego dworu książęcego.

W rozdziale III rozpatrujemy stosunek wojewody do komornika. W sprawie tej wyrażone zostały trzy różne poglądy: 1) że palatyn-wojewoda i najwyższy komornik to dwa odrębne urzędy; 2) że terminy *palatinus* i *camerarius* oznaczają wojewodę; 3) że oba terminy oznaczają w źródłach śląskich tego samego urzędnika, który jednak nie był wojewodą, lecz zwierzchnikiem urzędników skarbowych. Konieczne jest więc wyjaśnienie tego problemu.

W rozdziale IV przedstawione zostały metody i wyniki badań nad starszeństwem urzędów śląskich. Nie zadowalają bowiem dotychczasowe próby ustalenia ich hierarchii.

## II

Poddostojnikami nazywamy tych urzędników dworskich, których nazwy zawierają przedrostek *pod-* (*sub-*). Należą do nich: podczaszy (*subpincerna*), podkomorzy (*subcamerarius*), podkoni (*subagaso*), podłowczy (*subvenator*), podsędek (*subiudex*), podskarbi (*subthesaurarius*) i podstoli (*subdapifer*). Do dostojników nadwornych zaliczamy tych urzędników, których nazwy są pokrewne określeniom poddostojników, ale nie mają przedrostka *pod-*, tj. cześnika (*pincerna*), konarskiego (*agaso*), łowczego (*venator*), sędziego (*iudex*), skarbnika (*thesaurarius*) i stolnika (*dapifer*). Do grona dostojników nadwornych należał też wojewoda (*palatinus*).

Historycy tłumaczą łacińskie tytuły urzędników dworskich w ten sposób, że nazwie z przedrostkiem *sub-* odpowiada wyraz polski z przedrostkiem *pod-*, a synonimem terminu bez przedrostka *sub-* jest nazwa bez przedrostka *pod-*. Wyraz *agaso* przekładano do niedawna na koniuszy, a *subagaso* na podkoniuszy, chociaż terminów tych zaczęto używać w języku polskim dopiero w końcu XIV w.<sup>2</sup> Dowodzi to, że historycy

---

*Liber foundationis claustris s. Mariae Virginis in Henrichow*, wyd. G. Stenzel; Mog. — Zbiór dyplomów klasztoru mogińskiego; MPH — *Monumenta Poloniae historica*; MPH-NS — *Monumenta Poloniae historica, nova series*; PU — *Pommerellisches Urkundenbuch*; Reg. — *Regesten zur schlesischen Geschichte*, CS VII, XVI, XVIII; SPPP — *Starodawne prawa polskiego pomniki*; SU — *Schlesisches Urkundenbuch*; Tzsch. — *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte ... in Schlesien und in der Ober-Lausitz*, wyd. G. Tzschoppe i G. Stenzel; USO — *Urkundensammlung zur Geschichte des Fürstentums Oels*.

<sup>2</sup> Z. Kaczmarczyk, *Kasztelanowie konarscy*, CPH, t. II, 1949, s. 17, wykazał, że wyraz koniuszy jest pochodzenia ruskiego, oraz że polskimi odpowiednikami terminów *agaso* i *subagaso* były wyrazy konarski i podkonie.

w tłumaczeniach tytułów urzędniczych opierali się na źródłach późniejszych. Dość powszechne było mniemanie, że przedrostek *pod-* oznacza zawsze podrzędność.

Inny pogląd w tej sprawie wyraził językoznawca J. Łoś. Wykazał on, że przedrostek *pod-* tylko w niektórych nazwach urzędów oznacza podrzędność, np. w wyrazach *podłowczy* i *podśudek*. Wyrazy te zostały utworzone od rzeczowników *sędzia* i *łowczy*. Kilka innych nazw miało początkowo końcówkę *-e*: *podczasze*, *podkomorze*, *podkonie*, *podskarbie* i *podstole*. Przedrostek *pod-* w tych wyrazach oznacza nie podrzędność, lecz bliskość, np. *pod stole* = przy stole, *pod czasie* = przy czaszy. Nie można tych nazw wywieść od pokrewnych nazw urzędów; np. *podkomorze* nie pochodzi od *komornika*. Tłumaczenie tych nazw na łacinę było chwiejne, np. *podczasze* przekładano zdaniem J. Łosia częściej na *pincerna*, niż na *subpincerna*<sup>3</sup>.

Wniosek J. Łosia o chwiejności łacińskich odpowiedników nazw typu *podczasze* oparty jest przede wszystkim na słownikach i glosach z późniejszego średniowiecza. Nie porównywał on jednak łacińskich i polskich tytułów poszczególnych osób w źródłach wcześniejszych. Poniżej podajemy wszystkie znane autorowi wzmianki z XIII w. o dostojnikach i poddostojnikach nadwornych, noszących tytuły polskie i łacińskie.

1) Tworzyjan (=Florian): w 1237 r. *skarbnik* (krakowski), w 1234 r. *Florianus thesaurarius* (KMp I nr 21, KMp II nr 409).

2) Andrzej: w 1268 r. *sanda* (gdański), w 7 dokumentach z lat 1261-1291 *iudex* (PU nr 235, por. PU nr 189-478).

3) Unisław: w 1268 r. *putkumer de Gedanek*, w 1291 r. *potkomor*, w 14 dokumentach z lat 1268-1290 *subcamerarius*, w 2 dokumentach z lat 1284 i 1285 *camerarius* (PU nr 235 i 478; por. PU nr 232-472, 381, 392).

4) Wawrzyniec: w 1269 r. *de Klobucsk lowchy*, w 1269 r. *venator Cracouiensis*, w 1271 r. *venator de Klobucsko* (KMp I nr 79; por. KMp I nr 78, KP I nr 53).

5) Mateusz: w 1285 r. *putkamer in Slavena*, w 1283 i 1294 r. *subcamerarius* (PU nr 393; por. PU nr 361 i 511).

6) Mirosław: w 1287 r. *scarbenic in Stolp*, w 3 dokumentach z lat 1284-1286 *thesaurarius* (PU nr 424; por. PU nr 371-415).

7) Michał: w 1288 r. *podchasse* (raciborski), w 1290 r. wg regestu *Unterschenk* (CS I nr 18, por. Reg. 2134).

8) Dalesz: w 1289 r. *podstole* (świecki), w 10 dokumentach z lat 1273-1294 *subdapifer* (PU nr 447; por. PU nr 257-519).

9) Jan Nosala: w 1289 r. *podschesle* (świecki), w 11 dokumentach z lat 1280-1291 *subpincerna* (PU nr 447; por. PU nr 313-483).

10) Paweł: w 1289 r. *podkomorse* (świecki), w 5 dokumentach z lat 1280-1292 *subcamerarius* (PU nr 447; por. PU nr 268-487).

11) Adam: w 1290 r. *scarbnic* (raciborski), w 5 dokumentach z lat 1290-1294 *thesaurarius* lub w regestach *Schatzmeister* (Reg. 2153; por. Reg. 2170-2318; CS I nr 21).

<sup>3</sup> J. Łoś, O nazwach urzędów staropolskich typu *podkomorzy*, *łowczy*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, t. II, Lwów 1925, s. 113-120.

Nie występują z tytułami łacińskimi *Sdislaus conarski Cracoviensis* (1228 r.) i *comes Nasan conarski Kalisiensis* (1280, 1282)<sup>4</sup>, ale ze źródeł XIV w. wiemy, że odpowiednikiem terminu konarski był *agaso*<sup>5</sup>.

Większość przytoczonych przykładów pochodzi z Pomorza Gdańskiego, pozostałe z Górnego Śląska, Małopolski i Wielkopolski. W cytowanych dokumentach polskim nazwom poddostojników (podczasze, podkomorze, podstole) odpowiadają prawie zawsze łacińskie tytuły z przedrostkiem *sub-*; na ogólną liczbę 45 wzmianek stwierdzamy tylko 2 wyjątki od tej reguły (nr 3). Synonimami polskich nazw dostojników (łowczy, sędzia, skarbnik) są zawsze wyrazy bez przedrostka *sub-*. W dokumentach i zapiskach sądowych z XIV i XV w. przestrzegano najczęściej takich samych zasad. Świadczą o tym następujące przykłady: *Dominus Nicolaus subpincerna ulgo podczesze* (1396 r.)<sup>6</sup>; *Hanuszoni podcone dni regis* (1393), *Hanussoni subagazoni dni regis* (1394)<sup>7</sup>; *Woyzlaus subdapifer, potstole* (1419)<sup>8</sup>; *Clementi de Nassachowicze, agazoni nostro, dicto konarski* (1370)<sup>9</sup>; *Troyanus dapifer Lanciciensis alias stolnik* (1412)<sup>10</sup>. W słowniku Juliana z Kruchowa z 1455 r. wymienione są m.in. następujące pary odpowiedników: *dapifer stolnyk, subdapifer pothstolye, subagazo pothkonye, succamerarius potkomorze, pincerna czasnyk*<sup>11</sup>.

Nazwy cześnik (czasznik, czesznik) i stolnik znamy dopiero ze źródeł XIV w., trudno jednak wątpić, że także w XIII w. były one synonimami terminów *pincerna* i *dapifer*, tak samo jak w cytowanych wzmiankach z XV w.

Różny był stosunek hierarchiczny urzędników o nazwach typu podczasze (w których *pod-* oznaczało bliskość) do urzędników o pokrewnych nazwach typu cześnik. Stolnik do XVIII w. miał wyższą rangę niż podstoli, natomiast komornik graniczny podlegał podkomorzemu. W XIII w. poza Śląskiem urzędnicy dworscy o nazwach typu podczasze-*subpincerna* mieli niższy stopień hierarchiczny niż dostojnicy z tytułami typu *pincerna*<sup>12</sup>.

Na Śląsku w XIII w. istniały odrębne urzędy cześnika i podczaszego oraz stolnika i podstolego. Świadczą o tym następujące dokumenty:

<sup>4</sup> Mog. nr 6 (1228); DKM s. 356 (1280); KW I nr 503 (1282).

<sup>5</sup> Z. Kaczmarczyk, o. c., s. 7 - 11.

<sup>6</sup> *Wielkopolskie rotty sądowe XIV - XV w.*, oprac. H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, t. I, Warszawa 1959, nr 309.

<sup>7</sup> *Monumenta mediae aevi historica*, t. XV, s. 171, 208.

<sup>8</sup> *Księgi sądowe łęczyckie*, cz. 2, Teki A. Pawińskiego, t. IV, 1897, nr 3410.

<sup>9</sup> KMP III nr 834.

<sup>10</sup> Archiwum Komisji Historycznej t. VIII, Kraków 1898, s. 468.

<sup>11</sup> A. Brückner, *Neue Quellen zur Geschichte der polnischen Sprache und Literatur*, Archiv für slavische Philologie, t. XIV, 1892, s. 490.

<sup>12</sup> A. Bogucki, *Ze studiów nad polskimi urzędnikami nadwornymi w XIII w.*, CPH, t. XXIX, 1977, z. 2, s. 117 - 142.

- 1) księcia opolskiego Kazimierza z 1222 r. *Stephano dapifero* — *Nichol subdapifero* (KS III nr 269);
- 2) tegoż księcia z 1226 r. *Mistignevi pincerne* — *Laurentii suppincerne* (KS III nr 313);
- 3) Bolesława Rogatki i Henryka III z 1247 r. *Friedrich dapifer* — *Ulr. subdapifer* (Reg. 662);
- 4) księcia wrocławskiego Henryka III z 1260 r. *comite Dirsizlao dapifero*, *comite Buguzlao pincerna*, *comite Ulrico subdapifero* — *comite Detzkone subpincerna* (USO nr 70).

Niektórzy urzędnicy nosili jednak na przemian tytuły *dapifer* i *subdapifer*, *pincerna* i *subpincerna*. Ulryk w latach 1246 - 1272 wymieniony jest 25 razy jako *subdapifer*, a 6 razy jako *dapifer*. Wahania terminologiczne występują szczególnie w latach 1253 - 1258, w których nazwany jest on 5 razy *dapifer* i 4 razy *subdapifer*. Poza tym tytuł *dapifer* nosi on w przedostatniej wzmiance z 1272 r.<sup>13</sup> W 1247 r. Ulryk występuje jako *subdapifer* obok stolnika Fryderyka, a w 1260 r. jako *subdapifer* obok stolnika Dzierżysława. Nie ulega — moim zdaniem — żadnej wątpliwości, że Ulryk był przez cały czas podstolim wrocławskim.

A. Zajda podaje przy nazwach typu podczasze po dwa odpowiedniki łacińskie, np. podstole — *subdapifer*, *dapifer*; natomiast przy nazwach typu cześnik tylko jeden odpowiednik bez przedrostka *sub-*. Z badań tego uczonego wynika, że wyraz cześnik tłumaczono na łacinę tylko przez *pincerna*, stolnik tylko przez *dapifer*, konarski tylko przez *agaso*<sup>14</sup>. Można więc sformułować tezę, że osoba nazwana w źródłach zawsze *subpincerna* albo na przemian *subpincerna* i *pincerna* była podczaszym, a osoba występująca zawsze z tytułem *subdapifer* albo na przemian z nazwami *subdapifer* i *dapifer* była podstolim. Za cześnika można uznać takiego urzędnika noszącego tytuł *pincerna*, który wymieniony jest w dokumencie śląskim razem z podczaszym albo który piastuje tę godność w okresie, kiedy inna osoba była podczaszym danego księstwa. To samo dotyczy stolnika. Natomiast niepewna jest ranga urzędnika nazywanego tylko *pincerna* lub tylko *dapifer*, który nie spełnia tego warunku. Ponieważ wahania terminologiczne zaczynają występować około połowy XIII w., można przypuszczać, że w okresie wcześniejszym przestrzegano właściwej tytulatury urzędników, podobnie jak w innych dzielnicach Polski. Dlatego też za cześników lub stolników można uznać osoby występujące z tytułami *pincerna* lub *dapifer* w pierwszej połowie XIII w.

Wyrazy *pincerna* i *dapifer* są używane w źródłach śląskich nie tylko jako nazwy urzędów książąt śląskich, lecz także jako dziedziczne tytuły niektórych niemieckich rodzin rycerskich. W 1287 r. pojawia się Henryk

<sup>13</sup> Reg. 645, 662, 717, 725a, 749, 766, 779, 799, 812, 815, 816, 870, 874, 892, 973, 985, 998, 1029, 1044, 1047, 1050, 1081, 1128, 1132, 1156, 1170, 1192, 1196, 1329, 1405, 1408.

<sup>14</sup> A. Zajda, *Nazwy urzędów staropolskich* (do roku 1600), Kraków 1970, s. 35, 41, 51 n., 63, 66.

*pincerna de Apolda*, w 1315 r. Teodoryk *pincerna de Apolda*, w 1307 r. Albert *dapifer de Burnis* (Borna) <sup>15</sup>.

W źródłach XIII w. występują następujący cześnicy, podczaszowie, stolnicy i podstolowie książąt śląskich <sup>16</sup>.

#### Cześnicy wrocławscy

- 1) Przeclaw (1203), 1 P (KS I nr 103).
- 2) Przedwoj (1223), 1 P (KS III nr 284).
- 3) Bogusław (1260), 1 P (Reg. 1047, razem z podczaszym Deczkiem).
- 4) (?) Tymon z Poserne (1290 - 1293), 5 P (Reg. 2149, 2180, 2209, 2234, 2284).

#### Podczaszowie wrocławscy

- 1) Zbinog (1234), 1 SP, (KW I nr 175).
- 2) Przybigniew (1234), 1 SP (KP III nr 13).
- 3) Konrad Szwab (1243 - 1257), 6 P, 5 SP (Reg. 600, 612, 645, 662 725a, 779, 870, 892, 896, 985, 1128).
- 4) Deczko (1259 - 1266), 17 SP (Reg. 749, 1029, 1030, 1044, 1047, 1050, 1074, 1081, 1156, 1170, 1177, 1186, 1196, 1220, 1221, 1228, 1230).
- 5) Henryk (1273) 1 SP, (Reg. 1434).
- 6) Nanker (1275 - 1277), 6 SP (Reg. 1489, 1490, 1501, 1508, 1542, 1546).
- 7) Bartłomiej (1278 - 1281), 8 SP (Reg. 1572, 1576, 1577, 1608, 1639, 1661, 1662, 1668).
- 8) Konrad Szwab młodszy (1282 - 1283), 2 SP 1282, 2 P 1282 - 1283 (Reg. 1693, 1701, 1718, 1753).
- 9) Herman z Eichelborn (1288), 1 SP, 1 P (Reg. 2082, 2089).

#### Stolnicy wrocławscy

- 1) Jarosław (1203), 1 D (KS I nr 103).
- 2) Mojek (1223), 1 D (KS III nr 284).
- 3) Peregryn (1223), 1 D (KS III nr 276).
- 4) Cieszeła (1238), 1 D (KW I nr 214).
- 5) S. (1244), 1 D (Reg. 611).
- 6) Fryderyk (1247 - 1248), 2 D (Reg. 662 — razem z podstolim Ulrykiem, Reg. 668a — *dapifer magnus*).
- 7) Bogusław (1254), 1 D (Reg. 886 — podstolim był wtedy Ulryk).
- 8) Dzierżysław (1260), 1 D (Reg. 1047 — razem z podstolim Ulrykiem).
- 9) (?) Henryk z Wezenborga (1284), 1 D (Reg. 1817).
- 10) (?) Bertold z Borowa (1290 - 1293), 5 D (Reg. 2149, 2180, 2234, 2284, 2209).
- 11) (?) Tymon z Poserne (1293 - 1295), 2 D (Reg. 2271, 2380).

#### Podstolowie wrocławscy

- 1) Otton (1231 - 1234), 3 SD (Reg. 371, 465; KW I nr 175).
- 2) Albrecht (1238), 1 SD (Reg. 514).
- 3) Berold (Berix, 1240 - 1243), 2 SD (Reg. 553, 607).
- 4) Ulryk (1246 - 1272), 25 SD, 6 D (zob. przyp. 13).

<sup>15</sup> Reg. 1567, 1749b, 3483, 3099 (USO nr 87, CS IX s. 229, KW I nr 930).

<sup>16</sup> W zestawieniu tym liczba z literą P (np. 3 P) oznacza dokumenty, w których urzędnik występuje z tytułem *pincerna*. Podobnie SP = *subpincerna*, D = *dapifer*, SD = *subdapifer*. Ze znakiem zapytania przed imieniem wymienieni są ci urzędnicy, o których nie wiemy, czy byli cześnikami czy podczaszymi, stolnikami czy podstolimi.

- 5) Sambor (1273 - 1277), 11 SD (Reg. 1434, 1474, 1489, 1490, 1497, 1501, 1503, 1508, 1513, 1514, 1546).
- 6) Bolto (Bora? 1276), 2 SD (Reg. 1515, 1516).
- 7) Pasek Szupowic (1278 - 1279), 4 SD (Reg. 1576, 1577, 1604, 1608).
- 8) Stefan z Wierzbna (1286), 1 SD (Reg. 1952).
- 9) Henryk z Blezowe (1288 - 1289), 1 SD 1288, 1 D 1289 (Reg. 2082, 2100).

## Cześnicy głogowscy

- 1) (?) Burchard (1257), 1 P (Reg. 970).
- 2) (?) Lutobor (1261), 1 P (Reg. 1088).

## Podczaszy głogowski

- 1) Teodoryk brat Bronisława (1264), 1 SP (Reg. 1176).

## Stolnik głogowski

- 1) Krystyn (1253), 1 D (Reg. 556 — podstolim wtedy był Bronisław).

## Podstoli głogowski

- 1) Bronisław brat Teodoryka (1251 - 1271), 8 SD (Reg. 777, 987, 1009, 1055, 1176, 1238, 1261, 1374).

## Podczaszowie legniccy

- 1) Henryk z Segor (1253), 1 SP (Reg. 823).
- 2) Budziwoj (1272 - 1278), 1 SP 1272, 1 P 1278 (Reg. 1390, 1571).

## Podstolowie legniccy

- 1) Przybek (1263), 1 SD (Reg. 1159).
- 2) Radwan (1266 - 1272), 1 D 1252 (?), 5 SD (Reg. 782, 1220, 1249, 1281, 1307, 1390).

## Cześnik opolski

- 1) Mścigniew (1225 - 1226), 2 P (KŚ III nr 308, 313 — razem z podczaszym Wawrzyńcem).

## Podczaszowie opolscy

- 1) Wawrzyniec (1222 - 1226), 2 SP (KŚ III nr 269, 313).
- 2) Chotek (1239 - 1241), 3 SP (Reg. 528, 541, 577).
- 3) Marek (1243 - 1247), 3 SP (Reg. 598, 640c, 648).
- 4) Ramold (1258 - 1260), 1 P 1258, 4 SP (Reg. 999, 1035, 1048, 1066, 1069).
- 5) Janusz (1267), 1 SP (Reg. 1244).

## Stolnik opolski

- 1) Stefan (1222), 1 D (KŚ III nr 269 — razem z podstolim Mikołajem).

## Podstolowie opolscy

- 1) Mikołaj syn Wasyla (1221 - 1228), 5 SD (KŚ III nr 250, 269, 308, 313; SU I nr 291).
- 2) Przybysław (1239), 1 SD (Reg. 528).
- 3) Jarosław (1239 - 1243), 3 SD (Reg. 541, 577, 598).
- 4) Paweł (1246 - 1247), 2 SD (Reg. 640c, 648).
- 5) Marek (1247), 1 SD (Reg. 659).
- 6) Mikołaj (1280), 1 SD (Reg. 1627).

## Podczaszowie bytomscy

- 1) Jesko (1283), 1 SP (Reg. 1732).
- 2) Jakub (1294), 1 SP (Reg. 2326).

## Stolnicy bytomscy

- 1) (?) Ziemięta (1282), 1 D (Reg. 1694).
- 2) (?) Grzymisław (1287 - 1289), 2 D (Reg. 2014, 2099).

## Cześnik cieszyński

- 1) (?) Jesko z Bieńkowic (1290), 1 P (Reg. 2129).

## Podstoli cieszyński

- 1) Swesso (1297 - 1304), 1 D 1297, 1 SD 1304 (Reg. 2473, 2820).

## Podczaszowie raciborscy

- 1) Michał (1288 - 1290), 2 SP (Reg. 2091, 2134).
- 2) Jakub (1294), 1 SP (Reg. 2326).
- 3) Adam (1298), 1 SP (Reg. 2494).

## Podstolowie raciborscy

- 1) Mikołaj (1283 - 1290), 2 SD (Reg. 1746, 2134).
- 2) Richold (1299), 1 SD (Reg. 2552).

Na podstawie powyższego zestawienia opracowana została tabela 1.

Tabela 1. Wzmianki o cześnikach, podczaszych, stolnikach i podstolich książąt śląskich w XIII w.

| Urząd                                                                 | Liczba wzmianek |             |
|-----------------------------------------------------------------------|-----------------|-------------|
|                                                                       | Dolny Śląsk     | Górny Śląsk |
| Cześnik                                                               | 3               | 2           |
| <i>Pincerna</i> (cześnik czy podczaszy?)                              | 7               | 1           |
| Podczaszy { z tytułem <i>pincerna</i><br>z tytułem <i>subpincerna</i> | 10)             | 1)          |
|                                                                       | 45) 55          | 19) 20      |
| Stolnik                                                               | 10              | 1           |
| <i>Dapifer</i> (stolnik czy podstoli?)                                | 8               | 3           |
| Podstoli { z tytułem <i>dapifer</i><br>z tytułem <i>subdapifer</i>    | 8)              | 1)          |
|                                                                       | 64) 72          | 17) 18      |

Z tabeli tej wynika, że w znacznej większości dokumentów podczaszowie i podstolowie noszą tytuły z przedrostkiem *sub-*. Występują oni w źródłach wielokrotnie częściej, niż cześnicy i stolnicy, mimo że ci ostatni zajmowali wyższe miejsca w hierarchii urzędniczej. Sądzę więc, że rzeczywistą służbę na dworach książęcych pełnili podczaszowie i podstolowie, tak samo jak w innych dzielnicach Polski. Urzędy cześnika i stolnika nie zawsze były obsadzone. Ostatnie pewne wiadomości o cześniku i stolniku na Górnym Śląsku pochodzą z lat dwudziestych XIII w. W księstwie wrocławskim spotykamy tych dostojników jeszcze w drugiej połowie tego stulecia, ale występują oni sporadycznie. Urzędnicy wrocławscy noszący tytuły *pincerna* i *dapifer* za panowania Henryka V (Bertold z Borowa i Tymon z Poserne) wykonywali niewątpliwie funkcje podczaszego lub podstolego. Nie spotykamy bowiem w otoczeniu tego księcia osób z tytułami *subpincerna* i *subdapifer*, a częste wzmianki

o Bertoldzie i Tymonie (z nazwą urzędu i bez niej) dowodzą, że pełnili oni stałą służbę na dworze. Za niższą rangą tych urzędników przemawia też ich miejsce na listach świadków<sup>17</sup>.

Podczaszy i podstoli byli więc urzędnikami samodzielnymi, niezależnymi od dostojników o pokrewnych nazwach. Kiedy urzędy cześnika i stolnika wakowały, obaj poddostojnicy byli jedynymi funkcjonariuszami dworskimi o nazwach pochodzących od wyrazów *czasza* i *stół*. Zapewne dlatego właśnie noszą oni niekiedy tytuły łacińskie bez przedrostka *sub-*. Podobnie na polskim dworze królewskim w XV w. był tylko jeden urzędnik, zwany niekiedy *pincerna*, częściej jednak *subpincerna*<sup>18</sup>; jego polskim tytułem był niewątpliwie wyraz *podczasze*. Tam, gdzie stałe istniały odrębne urzędy cześnika i podczaszego oraz stolnika i podstolego, jak np. w dzielnicach polskich poza Śląskiem w XIII w., odróżniano bardziej konsekwentnie łacińskie nazwy dostojników i poddostojników. Należy podkreślić, że nie mylono sędziego z podsędkiem i łowczego z podłowczym. Podsędek był bowiem zastępcą sędziego, a podłowczy zastępcą łowczego. Drugą przyczyną omawianej chwiejności terminologicznej był prawdopodobnie udział duchownych niemieckich w redagowaniu dokumentów śląskich, w Niemczech bowiem nazwy urzędów dworskich nie miały przedrostka *sub-*.

O pozostałych urzędach dworskich informuje tabela 2<sup>19</sup>.

W żadnym księstwie śląskim nie występowały jednocześnie wszystkie urzędy wymienione w tabelach 1 i 2. Zwykle występuje na dworze książęcym tylko jeden urzędnik danej specjalności i rangi. Zdarzały się jednak wyjątki od tej reguły. W księstwie wrocławskim spotykamy po dwóch podkomorzych i marszałków, a w dokumencie księcia opolskiego Władysława z 1274 r. wymienieni są dwaj podłowczowie<sup>20</sup>. Niewiele wiemy o kompetencjach urzędników. Na podstawie ich nazw możemy się domyślać, że podczaszy zarządzał piwnicą, a podkoni stajnię, że łowczy i podłowczy kierowali łowami, że zarząd skarbu należał do skarbnika, a podstoli troszczył się o stół, tj. o aprowizację dworu.

W artykule o urzędnikach nadwornych wyraziłem przypuszczenie, że

<sup>17</sup> Obaj wymieniani są w dokumentach Henryka V zawsze za wojewodą Nankierem, kasztelanami Szymonem Gallikiem, Mironem i Samborem, sędzią Henrykiem z Wezenborga, łowczym Gunterem z Bibersteinu oraz byłym marszałkiem Pakosławem, a Tymon także za byłym podczaszym Hermanem z Eichelborn. Zob. Reg. 2147, 2149, 2180, 2184, 2209, 2231, 2234, 2271, 2283, 2284, 2309, 2319, 2344, 2380. Por. przyp. 62.

<sup>18</sup> S. Kutrzeba, *Urzędy koronne i nadworne w Polsce*, Lwów 1903, s. 99 - 100.

<sup>19</sup> Tabela 2 została opracowana na podstawie KS (1201 - 1227) i Reg. (1228 - 1300). Przy urzędach sędziego i marszałka nie została podana ostatnia wzmianka, ponieważ urzędy te istniały także w wiekach późniejszych. Liczby wzmianek o wojewodzie i podkomorzym obejmują także wzmianki o komornikach (zgodnie z ustaleniami w rozdz. III).

<sup>20</sup> Reg. 1475 (CS II s. 13).

Tabela 2. Wzmianki o urzędnikach nadwornych książąt śląskich w XIII w. (poza wymienionymi w tabeli 1)

| Urząd        | Dolny Śląsk                         |                   | Górny Śląsk                         |                   |
|--------------|-------------------------------------|-------------------|-------------------------------------|-------------------|
|              | data pierwszej i ostatniej wzmianki | liczba dokumentów | data pierwszej i ostatniej wzmianki | liczba dokumentów |
| Wojewoda     | 1222 - 1293                         | 62                | 1222 - 1294                         | 15                |
| Podkomorzy   | 1203 - 1301                         | 50                | 1222 - 1317                         | 26                |
| Chorąży      | 1223                                | 2                 | 1246 - 1302                         | 4                 |
| Konarski     | 1203 - 1223                         | 2                 | —                                   | —                 |
| Podkoni      | 1234                                | 1                 | 1247                                | 1                 |
| Marszałek    | 1250 -                              | 52                | 1274 -                              | 3                 |
| Podmarszałek | 1263 - 1288                         | 2                 | —                                   | —                 |
| Łowczy       | 1234 - 1292                         | 9                 | 1222 - 1337                         | 4                 |
| Podłowczy    | 1238 - 1283                         | 4                 | 1239 - 1325                         | 6                 |
| Miecznik     | 1203 - 1234                         | 2                 | 1226                                | 1                 |
| Sędzia       | 1202 -                              | 125               | 1222 -                              | 29                |
| Podsędek     | 1226 - 1292                         | 27                | 1225 - 1340                         | 7                 |
| Skarbnik     | 1226 - 1234                         | 4                 | 1245 - 1335                         | 14                |
| Podskarbi    | —                                   | —                 | 1267                                | 1                 |

niektórzy dostojnicy nie pełnili stałej służby na dworze <sup>21</sup>. Także na Śląsku godnościami tytułarnymi były — moim zdaniem — urzędy cześnika, stolnika, konarskiego, chorążego i miecznika. Obowiązki wynikające z nazw niektórych spośród nich wykonywali poddostojnicy: podczaszy, podstoli i podkoni (zwany później marszałkiem). Poddostojnicy ci wzmiankowani są wielokrotnie częściej, niż wyżej wspomniani dostojnicy. Ci ostatni należeli również do otoczenia księcia, prawdopodobnie wykonywali różne jego polecenia i pełnili czynności związane z nazwą urzędu w czasie uroczystości dworskich, ale nie musieli stale przebywać na dworze. Niektóre urzędy uznane przeze mnie za tytułarne zanikają na Śląsku już w pierwszej połowie XIII w. (konarski, miecznik).

Z. Wojciechowski stwierdza, że w drugiej połowie XIII w. występuje w księstwach śląskich równocześnie kilku sędziów dworskich. Tworzyli oni rzekomo zespół, na którego czele stał *iudex generalis*. Zdaniem tego uczonego dopiero „w XIV w. zespół urzędów sędziowskich ulega dalszemu przeorganizowaniu w związku z powstaniem osobnych sądów dworskich prawa polskiego i prawa niemieckiego” <sup>22</sup>. Poprawki wymaga zestawienie sędziów urzędujących jednocześnie, sporządzone przez Z. Wojciechowskiego na podstawie indeksu w Regestach. Teza o dwóch sędziach bytomskich w latach 1287 - 1295, Sobiesławie i Zbroslawie, oparta jest niewątpliwie na regescie dokumentu z 1289 r., w którym wymieniony jest m.in. *Zbroslaus Landrichter*. W oryginale tego dyplomu czytamy, że został on

<sup>21</sup> A. Bogucki, *Ze studiów*, s. 130 nn.

<sup>22</sup> Z. Wojciechowski, o. c., s. 606 n.

wystawiony w obecności m. in. *Zobeslai iudicis terre*<sup>23</sup>. Wydawca rejestów błędnie odczytał więc imię sędziego. Ze źródeł z lat 1287 - 1295 znany jest tylko jeden sędzia bytomski, a mianowicie Sobiesław.

W końcu XIII w. występuje równocześnie dwóch sędziów dworskich opolskich: Borek (1293 - 1307) i Gerko (1295 - 1301). Borek ma polskie imię, nosi tytuł komesa, charakterystyczny dla możniejszego rycerstwa polskiego, wymieniany jest obok kasztelanów, podkomorzego, podsędka i podstolego. Natomiast Gerko ma imię obcego pochodzenia, komesem nie jest nazywany, a jako świadek wzmiankowany jest razem z wójtem Głogówka, ławnikami sądu miejskiego i rycerzami o niemieckich nazwiskach<sup>24</sup>. Sądzę więc, że Borek był sędzią nadwornym dawnego typu, tj. prawa polskiego, a Gerko sędzią dworskim prawa niemieckiego.

Wśród sędziów dworskich wrocławskich w ostatnich trzech dekadach XIII w. można wyróżnić dwie grupy. Do pierwszej z nich należeli, moim zdaniem, Tymon z Wezenborga (1265 - 28 VII 1278), Mikołaj Grzymisławic (22 IX 1278 - 1279) i Henryk z Wezenborga (1286 - 1292), a do drugiej Eberhard Gallicus (13 I 1272), Paweł Rymbab (31 V 1272), Burchard (1273), Konrad (1284), Gotard (1290) i Gizeler Kolneri (1291 - 1309)<sup>25</sup>. Różnice między obu grupami są wyraźne. Sędziowie pierwszej grupy to możni feudałowie, występujący często w źródłach, piastujący także inne wysokie urzędy (zob. wykaz awansów nr 6, 25, 27). Tylko oni noszą niekiedy tytuł *iudex generalis*<sup>26</sup>. Należeli oni do rycerstwa polskiego. Rodzina Wezenborgów pochodziła wprawdzie z Niemiec, ale przybyła ona na Śląsk już na początku XIII w.; o jej polonizacji w drugiej połowie XIII w. świadczą słowiańskie imiona niektórych jej członków oraz koligacje z polskim możnowładztwem. Wszyscy sędziowie drugiej grupy mają obce imiona lub przydomki. Eberhard pochodził z rodziny walońskiej, a Gizeler był członkiem niemieckiej rodziny patrycjuszowskiej z Wrocławia<sup>27</sup>. Pięciu pierwszych sędziów drugiej grupy występuje z tym tytułem tylko raz; świadczy to o niewielkim jeszcze znaczeniu ich urzędu. Z zestawienia sędziów wynika, że we Wrocławiu w ostatnich dekadach XIII w. było jednocześnie tylko dwóch sędziów dworskich: jeden z grupy pierwszej, i jeden z grupy drugiej. Sądzę, że Tymon i Henryk z Wezenborga oraz Mikołaj Grzymisławic byli sędziami nadwornymi prawa polskiego. Zastępcami tych sędziów byli podsędkowie. Natomiast Eberhard Gallicus i jego następcy z grupy drugiej byli — moim zdaniem — sędziami dworskimi prawa niemieckiego.

<sup>23</sup> Reg. 2099; LBS II nr 1, s. 413 n.

<sup>24</sup> Borek: Reg. 2297, 2448, 2473, 2655, 2908, 2946; Gerko: Reg. 2343, 2421, 2664.

<sup>25</sup> Reg. 1388 (1272), 1405 (1272), 1434 (1273), 1817 (1284), 2151 (1290), 2190 (1291), 2223 (1292), 2244 (1292) itd.

<sup>26</sup> Tymon: Reg. 1572; Mikołaj: Reg. 1577, 1602, 1608.

<sup>27</sup> Por. M. Cetwiński, *Rycerstwo śląskie do końca XIII w.*, Wrocław 1980, s. 27, 193, 197, 200.

Zdaniem Z. Wojciechowskiego w latach 1250 - 1259 było równocześnie trzech sędziów wrocławskich: Zbylut, Tymon i Michał. W rzeczywistości w latach 1250 - 1253 jedynym sędzią nadwornym był komes Zbylut, a w latach 1257 - 1259 komes Michał. Tymon piastował ten urząd dopiero w latach 1265 - 1278<sup>28</sup>. Na przemian występują ci trzej sędziowie w czterech dokumentach z lat 1253 - 1256<sup>29</sup>. Prawdopodobnie niektóre z tych dyplomów są falsyfikatami lub błędna jest ich datacja. Sprawa ta wymaga zbadania. Nie jest jednak uzasadniony wniosek, że we Wrocławiu istniał zespół trzech sędziów nadwornych; podobnej instytucji nie spotykamy bowiem ani w księstwie wrocławskim w innych okresach, ani w żadnej innej dzielnicy Polski. W każdym księstwie śląskim był w XIII w. tylko jeden polski sędzia nadworny, a obok niego wcześniej, niż przypuszczał Z. Wojciechowski, pojawia się sędzia dworski prawa niemieckiego.

### Wnioski

1) Prawdopodobnie godnościami tytularnymi były urzędy cześnika, stolnika, konarskiego, chorążego i miecznika. Niektóre z nich znikają już w pierwszej połowie XIII w., inne występują w źródłach bardzo rzadko.

2) Służbę na dworze książęcym pełnili natomiast poddostojnicy: podczasy, podstoli i podkoni-marszałek, wzmiankowani znacznie częściej. Byli oni niezależni od dostojników o pokrewnych tytułach, choć hierarchicznie od nich niżsi. Przedrostek *pod-* w tych nazwach nie oznaczał podległości, lecz bliskość.

3) Podczasy nazywany jest niekiedy w źródłach *pincerna*, a podstoli *dapifer*, ponieważ urzędy cześnika i stolnika często wakowały. Częstsze są jednak tytuły *subpincerna* i *subdapifer*.

4) W ostatnich dekadach XIII w. spotykamy w księstwach śląskich po dwóch jednocześnie urzędujących sędziów dworskich dlatego, ponieważ obok sędziego prawa polskiego pojawia się sędzia prawa niemieckiego.

### III

Najwyższym świeckim urzędnikiem książęcym w dzielnicach polskich poza Śląskiem był wojewoda. Jedynie w Małopolsce pierwsze miejsce uzyskał od połowy XIII w. kasztelan krakowski. Do kompetencji woje-

<sup>28</sup> Zbylut: Reg. 712, 776, 802, 815; Michał: Reg. 956, 957, 988, 998, 1015, 1030; Tymon: zob. wykaz awansów nr 6.

<sup>29</sup> Tymon 15 V 1253 (Reg. 836, Tzsch. nr 41); Zbylut 18 XI 1254 (Reg. 885); Michał 30 VI 1255 (Reg. 896); Zbylut 25 VII 1256 (Reg. 935, USO nr 64).

wody należał zarząd dworu książęcego oraz dowodzenie wojskiem. Miał on także uprawnienia sądowe<sup>30</sup>.

Polski wyraz wojewoda jako odpowiednik terminu *palatinus* występuje w źródłach od XIII w.<sup>31</sup> Niewątpliwie wojewodami nazywani byli najwyżsi dostojnicy już w XI w. W Kronice Galla Sieciech i Skarbimir określane są na przemian mianami *comes palatinus* i *princeps militiae*<sup>32</sup>; ten ostatni termin jest zaś kalką wyrazu woje-woda. Nie występuje natomiast w średniowiecznych zabytkach języka polskiego wyraz palatyn.

Zdaniem Z. Wojciechowskiego istniały na Śląsku w XIII w. dwa odrębne wyższe urzędy wojewody i komornika (*camerarius*)<sup>33</sup>. W innej pracy wyraziłem pogląd, że termin *camerarius* jako określenie wyższego urzędnika śląskiego jest synonimem terminu *palatinus*. Niektóre osoby występują bowiem na przemian z obu tymi tytułami<sup>34</sup>.

Rozpowszechniony jest pogląd, że wyraz komora (*camera*) oznaczał przede wszystkim skarb oraz że komornik był urzędnikiem skarbowo-gospodarczym. V. Vaněček przypuszcza, że najwyższy komornik czeski był początkowo zarówno naczelnikiem dworu (*camera* w jednym znaczeniu; komornik = *cubicularius*), jak i zarządcą ruchomego majątku monarszego (*camera* w drugim znaczeniu; komornik = *thesaurarius*)<sup>35</sup>. Na pracę V. Vaněčka powołuje się Z. Wojciechowski, a na niego z kolei M. Cetwiński. Z. Wojciechowski przyjmuje zarówno dworskie, jak i skarbowo-gospodarcze funkcje śląskiego komornika, a M. Cetwiński także funkcje komornika-palatyna<sup>36</sup>.

Sądzę, że niepodobna wiązać genezy nazwy jednego urzędu z dwoma różnymi znaczeniami wyrazu *camera*. W kilku polskich dokumentach średniowiecznych *camera* oznacza dwór panującego, a *camerarius* dworzanina. W innych przekazach źródłowych urzędnicy księcia określane są jako jego dworzanie (*curiales*, *curienses*). Wyraz *camerarius* występuje też jako ogólna nazwa urzędników. Niżsi urzędnicy polscy, zwani komor-

<sup>30</sup> J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, wyd. 3, t. I, Warszawa 1965, s. 128, 251 n.; A. Gieysztor, *Wojewoda*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, 1977, s. 551 n.

<sup>31</sup> PU nr 235 (1268): *Dubignowe wołwoda*; PU nr 222 (1267): *Dobegneo palatino*; KW I nr 141 (1232): *Bronis woido*; KW I nr 148 (1233): *Bronissio palatino*; zob. PU nr 604.

<sup>32</sup> Gall, ks. 2, rozdz. 1, 4, 21, 30, 33.

<sup>33</sup> Z. Wojciechowski, o. c., s. 590 nn.

<sup>34</sup> A. Bogucki, *Ze studiów*, s. 118 n. Palatyna z najwyższym komornikiem utożsamia także M. Cetwiński, o. c., s. 171 nn., 235. Sądzi on, że palatyn śląski jako komornik stał na czele zespołu urzędników skarbowych. Nie był to jego zdaniem odpowiednik polskiego wojewody. Por. A. Bogucki, recenzja książki M. Cetwińskiego, CPH, t. XXXV, 1983, z. 1.

<sup>35</sup> V. Vaněček, *Komorník a podkomorí*, Sborník prací z dějin práva československého, svazek I, 1930, s. 61 nn.

<sup>36</sup> Z. Wojciechowski, o. c., s. 596; M. Cetwiński, o. c., s. 172.

nikami, wykonywali funkcje, które przeważnie nie były związane z zarządaniem skarbowo-gospodarczym. Również najwyższy komornik czeski miał w późniejszym średniowieczu kompetencje dworskie i sądowe, a nie finansowe. Na podstawie tych przesłanek doszliśmy do wniosku, że termin komornik pochodzi od wyrazu *komora* oznaczającego dwór (a nie skarb). Komornik był ogólną nazwą dworzan, a ponieważ za dworzan byli uważani urzędnicy, wyraz ten był także ogólną nazwą urzędników (przede wszystkim niższych, np. komorników służebnych). W ściślejszym znaczeniu tytuł *camerarius* (*camerarius magnus*, *summus camerarius*) oznaczał — moim zdaniem — naczelnika dworu (a nie zarządcę majątku). Terminy *camerarius* i *palatinus* znaczyły więc to samo (*camera* = *palatium* = *curia*). Warto tu przypomnieć, że w Kronice Galla *palatinus* występuje nie tylko jako określenie wojewody-naczelnika dworu, lecz także (w liczbie mnogiej) jako nazwa zwykłych dworzan<sup>37</sup>.

Sądzę, że palatyni śląscy nazywani byli po polsku wojewodami<sup>38</sup>. Śląsk oddziedziczył ten urząd po monarchii wczesnopiastowskiej, tak samo, jak inne dzielnice polskie. Na listach świadków palatyn wrocławski wymieniany jest między wojewodami Małopolski i Mazowsza, a z tytułem *camerarius* występuje w 1232 r. wojewoda krakowski Teodor<sup>39</sup>. Pisarze dokumentów nie dostrzegali więc istotnych różnic między śląskim palatynem-komornikiem a wojewodą spoza Śląska. Nie jest wykluczone, że na oznaczenie tego urzędu używany był obok tytułu wojewody także polski wyraz komornik.

Wojewodami były, moim zdaniem, następujące osoby noszące tytuł *camerarius*:

- 1) Konrad, *quondam camerarius ducis H. in Lengnich* 1223 (SU I nr 230).
- 2) S. (*comite S. camerario*) wymieniony około r. 1242 - 1248 przed podkomorzym J. (SU II nr 359). Prawdopodobnie identyczny z wojewodą wrocławskim Stefanem (1229 - 1243).
- 3) Gunter z Bibersteinu, *camerarius de Legniz* 1247 (Reg. 662; Tzsch. nr 27).
- 4) Sulisław, *camerarius de Glogov* 1248, palatyn głogowski 1251 (KW I nr 275, Reg. 777).
- 5) Pietrek, *camerarius* (głogowski) 1253, palatyn głogowski 1257 - 1265 (Tzsch. nr 42; Reg. 970, 1199).
- 6) Bogusław (Boguszek) *summus camerarius* wrocławski 1252 (Reg. 780, Tzsch. nr 39, USO nr 57).
- 7) Ikon, palatyn legnicki 1259 - 1278, *camerarius magnus* (legnicki) 1263 (Reg. 1034, 1571, Lib. Henr. nr 17).
- 8) Szymon Gallicus, palatyn wrocławski 27 IV 1276 - 26 IX 1277, *camerarius* (wrocławski) 13 XI 1276 i 1 XII 1276 (Reg. 1501, 1516, 1546, USO nr 84).

<sup>37</sup> A. Bogucki, *Komornik i podkomorzy w Polsce piastowskiej*, w: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. III (w druku). W pracy tej uzasadniam przedstawione tu tezy.

<sup>38</sup> Por. przyp. 34.

<sup>39</sup> Koch. nr 217 (1222), KT nr 7 (1229), KMp II nr 406 (1232).

O wojewodzińskiej godności tych osób świadczą ich tytuły, piastowane wcześniej i później urzędy (por. wykaz awansów nr 7, 10, 13, 20) oraz wysokie miejsca na listach świadków; Konrad, Gunter i Sulisław wymienieni są przed niektórymi kasztelanami.

Słuszny jest wniosek M. Cetwińskiego, że już przed podziałem Dolnego Śląska w 1248 r. było w tej dzielnicy trzech palatynów: we Wrocławiu, Legnicy i Głogowie<sup>40</sup>. Po dwóch lub więcej wojewodów mieli w XIII w. także inni książęta polscy. W drugiej połowie XIII w. Głogów był stolicą księcia Konrada, a w Legnicy rezydował prawdopodobnie Bolesław Wysoki<sup>41</sup>. Siedzibami wojewodów były zaś zwykle także dawne stolice książęce. Tezę o trzech wojewodach potwierdza, moim zdaniem, pośrednio tytuł *palatinus Wratislaviensis* (1222, 1229, 1243)<sup>42</sup>. Tytuł jedynego wojewody Dolnego Śląska byłby raczej połączony z nazwą dzielnicy (*palatinus Silesiae*).

Wojewoda odgrywał na Śląsku, a szczególnie na Dolnym Śląsku, mniejszą rolę, niż w innych częściach Polski. We wszystkich dzielnicach poza Śląskiem dostojnik ten jest wymieniany w źródłach znacznie częściej, niż inni urzędnicy dworscy. Natomiast w obu częściach Śląska wyprzedzają go pod tym względem sędzia i podstoli. O mniejszym znaczeniu wojewodów dolnośląskich świadczą także ich miejsce w hierarchii urzędów (por. niżej).

Tezę Z. Wojciechowskiego i J. Bardacha o wojskowych funkcjach wojewody śląskiego potwierdza spostrzeżenie B. Zientary, że dwaj pierwsi wojewodowie wrocławscy pojawiają się podczas krucjaty w 1222 r. oraz walk w Małopolsce w 1229 r. Jego zdaniem właśnie konieczność dowodzenia wojskiem spowodowała nominację na wojewodów<sup>43</sup>. Jak słusznie stwierdza Z. Wojciechowski, brak śladów wykonywania sądownictwa przez wojewodę na Dolnym Śląsku. Uprawnienia sądowe miał natomiast wojewoda górnośląski. Świadczy o tym nie tylko cytowany przez Z. Wojciechowskiego dokument księcia opolskiego Władysława z 1247 r., lecz także przywilej tegoż władcy dla klasztoru we Włodzisławiu z 1258 r., stwierdzający, że poddanych klasztoru nie może sądzić *nec palatinus, nec castellanus, nec iudex*<sup>44</sup>.

Nie ma podstaw źródłowych twierdzenie M. Cetwińskiego, że do zakresu działania palatyna należało ustalanie stopy menniczej i rozgraniczanie posiadłości<sup>45</sup>. W ustalaniu granic brali udział różni urzędnicy, w tym także komornicy służebni.

<sup>40</sup> M. Cetwiński, o. c., s. 178 n.

<sup>41</sup> B. Zientara, *Henryk Brodaty i jego czasy*, Warszawa 1975, s. 108.

<sup>42</sup> Koch. nr 217; KT nr 7; USO nr 45.

<sup>43</sup> Z. Wojciechowski, o. c., 590; J. Bardach, o. c., s. 252; B. Zientara, o. c., s. 254.

<sup>44</sup> Tzsch. nr 26; CS II s. 1 n.; por. Z. Wojciechowski, o. c., s. 590.

<sup>45</sup> M. Cetwiński, o. c., s. 172.

Wojewoda-komornik jako naczelnik dworu miał także pewne kompetencje gospodarcze. Dotyczy ich treść pisma Bolesława Rogatki bez daty (1242 - 1248), w którym zawiadamia on komornika komesa S. i podkomorzego J., że 12 ministeriałom klasztoru św. Wincentego darował *solutio vaccarum*<sup>46</sup>. Chodziło tu zapewne o świadczenie przeznaczone na zaopatrzenie dworu. Nie można jednak na podstawie tego dokumentu twierdzić, że najwyższy komornik ściągał daniny i zarządzał majątkiem książęcym. Z cytowanego pisma wynika natomiast, że pomocnikiem wojewody-komornika był podkomorzy (pod komorze = przy dworze). Nie jest wykluczone, że w pierwszym okresie rządów Henryka Brodatego, kiedy urząd wojewody wrocławskiego nie był przez dłuższy czas obsadzony, dworem zarządzał sam podkomorzy. Za takim przypuszczeniem przemawia dokument Henryka z 1203 r., w którym podkomorzy Piotr wymieniony jest za kasztelanami, ale przed stolnikiem, cześnikiem, konarskim i miecznikiem<sup>47</sup>. W późniejszych dyplomach podkomorzy zajmuje znacznie niższe miejsce na listach świadków.

Niektórzy urzędnicy noszą na przemian tytuły *subcamerarius* i *camerarius*. Termin *camerarius* jest w tych przypadkach określeniem podkomorzego.

1) Adlard, podkomorzy księżnej wrocławskiej 1234 - 1240, *camerarius* 1238 (Reg. 514, 540, 553).

2) Otton, podkomorzy opolski 1239, *camerarius* 1239 (Reg. 528, 541).

3) Bertold, podkomorzy księżnej opolskiej 1240, *camerarius ducisse* 1239 - 1241 (Reg. 541, 559, 577).

4) Wawrzyniec, podkomorzy wrocławski 1260 - 1272, *camerarius* 1272 (Reg. 1044, 1385, 1408).

5) Siodłosto, podkomorzy wrocławski 1278, *camerarius* 1278 - 1280 (Reg. 1567, 1577, 1639).

6) Krystyn, podkomorzy bytomski 1283 - 1292, *camerarius* 1287 (Reg. 1732, 2014, 2238).

## Wnioski

1) Określeniami wojewody jako naczelnika dworu książęcego są w źródłach XIII w. terminy *palatinus* i *camerarius* (*summus camerarius*, *camerarius magnus*). Wyrazy *camera* i *palatium* oznaczały dwór.

2) Wojewoda był także dowódcą wojska, a na Górnym Śląsku miał również uprawnienia sądowe.

3) Pomocnikiem wojewody w zarządzaniu dworem był podkomorzy, nazywany niekiedy na przemian *subcamerarius* i *camerarius*.

4) Wyraz *camerarius* był także ogólną nazwą dworzan i urzędników, szczególnie zaś najniższych funkcjonariuszy (komorników służebnych).

<sup>46</sup> SU II nr 359.

<sup>47</sup> KS I nr 103.

## IV

Zdaniem niektórych historyków podstawą ustalania hierarchii urzędników mogą być tylko ich awanse<sup>48</sup>. Metoda ta jest właściwa przy badaniu starszeństwa urzędów ziemskich w XV w. Nie można jednak opierać się wyłącznie na awansach w odniesieniu do XIII w. i to z kilku powodów. Po pierwsze zachowało się z tego stulecia niewiele dokumentów; znikoma jest więc liczba możliwych do ustalenia awansów. Po drugie trudna jest identyfikacja osób, najczęściej bowiem znamy tylko imiona urzędników. Po trzecie urzędy ziemskie w XV w. były przeważnie godnościami tytularnymi i dożywotnimi. Urzędnik mógł przejść w zasadzie tylko na wyższe stanowisko. Natomiast w XIII w. znaczna większość urzędników rzeczywiście pełniła swe funkcje. Księżę mógł urzędnika przenieść na stanowisko wyższe, równorzędne lub niższe, a także zwolnić ze służby. Nie każde przesunięcie na inny urząd było więc rzeczywistym awansem.

Większą pewnoś uzyskania prawidłowych wyników daje — moim zdaniem — łączne stosowanie kilku różnych kryteriów ustalania starszeństwa urzędów. Obok awansów wykorzystuję więc kolejność na listach świadków, a w mniejszym stopniu także inne kryteria.

W poniższym wykazie awansów nie zostały uwzględnione przeniesienia z jednej kasztelanii do drugiej. Pominięci zostali urzędnicy, których tożsamość budzi wątpliwości, szczególnie zaś w tych wypadkach, kiedy w otoczeniu księcia spotykamy dwie osoby lub więcej osób tego samego imienia w tym samym czasie.

## Wykaz awansów

## Dolny Śląsk (1201-1300)

- 1) Przeclaw, cześnik 1203, kasztelan głogowski 1218 - 1232 (KS I nr 103, KS II nr 198, Reg. 374).
- 2) Przybysław, konarski 1203, kasztelan sądowelski 1223 (KS I nr 103, KS III nr 284, SU I nr 230).
- 3) Mikołaj, konarski 1223, cześnik 1226, sędzia 1239, kasztelan bolesławiecki 1243 - 1245 (KS III nr 284, 333; Reg. 539 - 630).
- 4) Raclaw ze Strzelina, sędzia 1230 - 1234, kasztelan wrocławski 1239 - 1247 (Reg. 362 - 433, 542 - 662).
- 5) Cieszeła, stolnik 1238, kasztelan oleśnicki 1247 (KW I nr 214, Reg. 654).
- 6) Tymon, podkomorzy książęcej 1242, sędzia wrocławski 1253 i 1265 - 1278 (Reg. 587, 836, 1212 - 1572).

<sup>48</sup> A. Wolff, *Starszeństwo urzędów*, Warszawa 1928, s. 7; A. Gąsiorowski, *Starszeństwo urzędów w Polsce późnośredniowiecznej*, Roczn. Hist., R. 35, 1969, s. 34 nn. Metodę śledzenia awansów w badaniach nad hierarchią urzędów śląskich w XIII w. stosują Z. Wojciechowski, o. c., s. 582 nn. i M. Cetwiński, o. c., s. 169 nn.

- 7) Gunter, kasztelan glogowski 1243, komornik (=wojewoda) legnicki 1247 (Reg. 607, 662 - 667).
- 8) Zbylut, kasztelan sądowelski 1244, sędzia wrocławski 1250 - 1256 (Reg. 611, 613, 712 - 935).
- 9) Desprin, podkomorzy księżnej 1248, podsędek wrocławski 1250 - 1269 (Reg. 668 b - 703 a, 725 a - 1323).
- 10) Sulisław, komornik-wojewoda glogowski 1248 - 1251, kasztelan bytomski 1257 - 1258 (Reg. 668a, 777, 970 - 992).
- 11) Wawrzyniec, klucznik wrocławski 1250 - 1259, podkomorzy wrocławski 1260 - 1272, podsędek wrocławski 1277 - 1282 (Reg. 711 - 1029, 1044 - 1408, 1545 - 1706).
- 12) Bronisław, podstoli glogowski 1251 - 1271, kasztelan bytomski 1273 (Reg. 777 - 1374, 1420 - 1424).
- 13) Ikon, kasztelan krośnieński 1251, wojewoda legnicki 1259 - 1278 (MPH-NS, t. VI, s. 28; Reg. 1034 - 1571).
- 14) Deczko, podczaszy wrocławski 1259 - 1266, kasztelan w Tiefensee 1272 (Reg. 1029 - 1230, 1408).
- 15) Dzierżysław, stolnik wrocławski 1260, kasztelan sądowelski 1265 (Reg. 1047, 1212).
- 16) Janusz, sędzia wrocławski 1260, kasztelan niemczyński 1261 - 1272 (Reg. 1029 - 1230, 1408).
- 17) Raclaw, sędzia wrocławski 1261 - 1264, kasztelan ryczyński 1272 - 1283 (Reg. 1074 - 1189, 1388 - 1759).
- 18) Teodoryk, podczaszy glogowski 1264, wojewoda glogowski 1271 - 1273 (Reg. 1176, 1374 - 1420).
- 19) Ociesław, sędzia glogowski 1271 - 1273, kasztelan sądowelski 1279 (Reg. 1374 - 1424, 1606).
- 20) Szymon Gallicus, opiekun Henryka IV 1272, wojewoda wrocławski 1276 - 1277, kasztelan ścinawski 1278 - 1279 (Reg. 1396, 1501 - 1546, 1567 - 1606).
- 21) Mroczek, marszałek glogowski 1273, kasztelan milicki 1291 (Reg. 1420, 2185).
- 22) Sambor, podstoli wrocławski 1273 - 1277, kasztelan krośnieński 1280 - 1281 (Reg. 1434 - 1546, 1639 - 1658).
- 23) Nancker, podczaszy wrocławski 1275 - 1277, wojewoda wrocławski 1278 - 1293 (Reg. 1489 - 1546, 1576 - 2271).
- 24) Tymon z Poserne, marszałek jaworski i legnicki 1275 - 1290, cześnik (=podczaszy) wrocławski 1290 - 1293, stolnik (=podstoli) wrocławski 1293 - 1295 (Reg. 1483 - 2128, 2149 - 2234, 2271 - 2380).
- 25) Mikołaj Grzymisławic, kasztelan bytomski 1266, sędzia wrocławski 1278 - 1279, kasztelan sądowelski 1283 (Reg. 1238, 1576 - 1608, 1734 - 1759).
- 26) Jasiak Męczyc, marszałek wrocławski 1280, kasztelan Bolesławca 1283 (Reg. 1639, 1734).
- 27) Henryk z Wezenborga, kasztelan gorzowski 1281, stolnik (podstoli?) wrocławski 1284, sędzia wrocławski 1286 - 1292 (Reg. 1680, 1817, 1962 - 2258).
- 28) Miron, wojewoda legnicki 1286 - 1288, kasztelan wrocławski 1292 (Reg. 1966 - 2083, 2226).
- 29) Wolfram, komornik (podkomorzy?) wrocławski 1290, kasztelan szprotawski 1296, sędzia glogowski 1298 (Reg. 2135, 2429, 2493).

#### G ó r n y   Ś l ą s k (1201 - 1320)

- 30) Mikołaj syn Wasyla, podstoli 1221 - 1228, łowczy 1232 (KŚ III nr 250 — SU I nr 291, KMp II nr 405).
- 31) Stefan, stolnik 1222, kasztelan cieszyński 1238 (KŚ III nr 269, KW I nr 214).

- 32) Wawrzyniec, podczaszy 1222 - 1226, kasztelan siewierski 1243 (KS III nr 269 - 313, Reg. 593).
- 33) Werner, wojewoda 1222, kasztelan oświęcimski 1228 - 1232 (KS III nr 269, 294, Reg. 337 - 395).
- 34) Mścigniew, cześnik 1225 - 1226, kasztelan (bez nazwy grodu) 1234 (KS III nr 308 - 313, Reg. 429).
- 35) Grzymisław, podsędek 1225 - 1226, kasztelan (bez nazwy grodu) 1240 (KS III nr 308 - 319, Reg. 551).
- 36) Zdzisław, sędzia 1226 - 1230, chorąży 1246 (KS III nr 319, Reg. 354, 640c).
- 37) Siemian, wojski 1228, kasztelan raciborski 1239 (Reg. 337, 528).
- 38) Czesław, sędzia 1234, kasztelan (bez nazwy grodu) 1241 (Reg. 429, 577).
- 39) Chotek, podczaszy 1239 - 1241, kasztelan raciborski 1245 - 1246 (Reg. 528 - 577, 635 - 640c).
- 40) Jarosław, podstoli 1239 - 1243, podkomorzy 1245 - 1258 (Reg. 541, 635 - 1006; KMP II nr 620).
- 41) Paweł, wojski 1241, podsędek 1243, podczaszy 1246 - 1247 (Reg. 577, 598, 640c - 648).
- 42) Marek, podczaszy 1243 - 1247, podstoli 1247 (Reg. 598 - 648, 659).
- 43) Deczko, kasztelan bytomski 1245, sędzia 1247, kasztelan raciborski 1257 - 1262 (Reg. 635, 659, 979 - 1137).
- 44) Mroczek, kasztelan ryczyński 1244 - 1253, wojewoda opolski 1258 - 1269 (Reg. 610 - 847, 999 - 1327).
- 45) Dzierżek, kasztelan siewierski 1258, podkomorzy 1260 - 1262 (Reg. 999, 1035 - 1137).
- 46) Włoszibor, kasztelan siewierski 1260, sędzia opolski 1280 (Reg. 1066, 1627).
- 47) Janek, podskarbi opolski 1267, skarbnik raciborski 1283 (Reg. 1244, 1746).
- 48) Janusz, podczaszy 1267, kasztelan bytomski 1272 (Reg. 1244, 1393).
- 49) Gosław, łowczy 1274, kasztelan bytomski 1280 (Reg. 1468, 1627).
- 50) Breko, podkomorzy 1279; Brenzko, kasztelan (bez nazwy grodu) 1284 (Reg. 1616, 1769).
- 51) Henryk, podkomorzy cieszyński 1281, kasztelan bielski 1285 (Reg. 1637, 1942).
- 52) Grzymisław, stolnik (podstoli?) bytomski 1287, kasztelan kozielski 1292 - 1306 (Reg. 2014, 2238 - 2902).
- 53) Michał, podczaszy raciborski 1288 - 1290, podkomorzy raciborski 1293 - 1298, skarbnik raciborski 1308 (Reg. 2091 - 2134, 2300 - 2494, 2990 - 3021).
- 54) Andrzej, marszałek opolski 1291, wojewoda opolski 1294 (Reg. 2177, 2307 - 2308).
- 55) Więcesław Kobylka, marszałek raciborski 1307, podkomorzy raciborski 1315 - 1319 (Reg. 2923, 3492 - 3951).

Kolejność na listach świadków przedstawia tabela 3. W główce tabeli zostali wymienieni tylko urzędnicy wyżsi i najczęściej wzmiankowani. W każdej rubryce tabeli umieszczony jest stosunek dwóch liczb. Pierwsza liczba oznacza dokumenty, w których urzędnik wymieniony w rubryce wyprzedza na listach świadków urzędnika wymienionego w danym wierszu. Druga liczba to dokumenty, w których urzędnik wymieniony w wierszu ma pierwszeństwo przed urzędnikiem z rubryki. Np. stosunek 10 : 1 w ostatniej rubryce i wierszu informuje, że podstoli wymieniony

Tabela 3. Kolejność urzędników śląskich na listach świadków w XIII w.

| Nazwa urzędu | Wojewoda | Kasztelan | Sędzia  | Cześnik | Stolnik | Konarski | Łowczy | Podczaszy | Podkomorzy | Podstoli |
|--------------|----------|-----------|---------|---------|---------|----------|--------|-----------|------------|----------|
| Wojewoda     | —        | 25 : 23   | 16 : 16 | 0 : 0   | 0 : 4   | 0 : 0    | 0 : 3  | 0 : 12    | 0 : 11     | 1 : 17   |
| Kasztelan    | 23 : 25  | —         | 38 : 65 | 0 : 4   | 1 : 10  | 0 : 2    | 0 : 7  | 1 : 35    | 2 : 36     | 4 : 36   |
| Sędzia       | 16 : 16  | 65 : 38   | —       | 0 : 2   | 1 : 3   | 0 : 1    | 0 : 5  | 0 : 24    | 0 : 33     | 0 : 32   |
| Cześnik      | 0 : 0    | 4 : 0     | 2 : 0   | —       | 2 : 1   | 0 : 2    | 0 : 0  | 0 : 2     | 1 : 2      | 0 : 3    |
| Stolnik      | 4 : 0    | 10 : 1    | 3 : 1   | 1 : 2   | —       | 0 : 2    | 0 : 2  | 0 : 3     | 1 : 1      | 0 : 3    |
| Konarski     | 0 : 0    | 2 : 0     | 1 : 0   | 2 : 0   | 2 : 0   | —        | 0 : 0  | 0 : 0     | 1 : 0      | 0 : 0    |
| Łowczy       | 3 : 0    | 7 : 0     | 5 : 0   | 0 : 0   | 2 : 0   | 0 : 0    | —      | 1 : 2     | 0 : 1      | 0 : 4    |
| Chorąży      | 1 : 0    | 3 : 0     | 3 : 0   | 1 : 0   | 1 : 0   | 1 : 0    | 0 : 0  | 1 : 1     | 1 : 1      | 0 : 1    |
| Miecznik     | 0 : 0    | 2 : 0     | 1 : 0   | 2 : 0   | 1 : 0   | 1 : 0    | 1 : 0  | 0 : 2     | 1 : 1      | 0 : 2    |
| Skarbnik     | 0 : 0    | 9 : 0     | 6 : 1   | 1 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0    | 2 : 0  | 0 : 3     | 4 : 5      | 0 : 2    |
| Marszałek    | 6 : 0    | 10 : 5    | 8 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0    | 1 : 0  | 4 : 4     | 0 : 1      | 3 : 4    |
| Podczaszy    | 12 : 0   | 35 : 1    | 24 : 0  | 2 : 0   | 3 : 0   | 0 : 0    | 2 : 1  | —         | 16 : 12    | 20 : 20  |
| Podkomorzy   | 11 : 0   | 36 : 2    | 33 : 0  | 2 : 1   | 1 : 1   | 0 : 1    | 1 : 0  | 12 : 16   | —          | 14 : 12  |
| Podstoli     | 17 : 1   | 36 : 4    | 32 : 0  | 3 : 0   | 3 : 0   | 0 : 0    | 4 : 0  | 20 : 20   | 12 : 14    | —        |
| Podkoni      | 0 : 0    | 1 : 0     | 1 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0    | 1 : 0  | 2 : 0     | 0 : 0      | 0 : 1    |
| Podłowczy    | 2 : 0    | 7 : 0     | 4 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0    | 0 : 0  | 1 : 1     | 3 : 0      | 2 : 1    |
| Podsędek     | 1 : 2    | 14 : 3    | 18 : 0  | 3 : 0   | 2 : 0   | 0 : 0    | 1 : 1  | 2 : 4     | 3 : 8      | 4 : 5    |
| Podskarbi    | 0 : 0    | 0 : 0     | 1 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0    | 0 : 0  | 0 : 1     | 0 : 0      | 0 : 0    |
| Prokurator   | 1 : 1    | 5 : 0     | 3 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0   | 0 : 0    | 0 : 0  | 0 : 1     | 1 : 2      | 1 : 1    |
| Wojski       | 4 : 0    | 12 : 1    | 5 : 1   | 3 : 0   | 3 : 0   | 1 : 0    | 0 : 1  | 0 : 2     | 2 : 3      | 1 : 4    |
| Klucznik     | 2 : 0    | 7 : 0     | 7 : 0   | 1 : 0   | 1 : 0   | 0 : 0    | 0 : 0  | 7 : 0     | 7 : 1      | 10 : 1   |

jest w dziesięciu dokumentach przed klucznikiem, a klucznik w jednym dokumencie przed podstolim<sup>49</sup>.

Miejsca cześnika, stolnika, konarskiego, łowczego, chorążego, miecznika i klucznika na listach świadków zostaną omówione w dalszej części tego rozdziału. Pozostałych urzędników wymienionych w tabeli 3 można podzielić na dwie wyraźnie różniące się grupy hierarchiczne. Do grupy pierwszej należy zaliczyć wojewodę, kasztelana i sędziego nadwornego. Zajmują oni na listach świadków prawie zawsze miejsca przed urzędnikami grupy drugiej tj. poddostojnikami nadwornymi, skarbnikiem, marszałkiem, prokuratorem i wojskim<sup>50</sup>. Kolejność urzędników tej samej

<sup>49</sup> Tabela 3 została opracowana na podstawie KŚ (1201 - 1227) i Reg. (1228 - 1300). Pominięto falsyfikaty. Osoby noszące tytuły *camerarius*, *dapifer* i *pincerna* uważane są za wojewodów, podkomorzych, podstolich i podczaszych, o ile za takich uznane zostały w rozdz. II i III. Pominięte zostały wzmianki o osobach z tymi tytułami, których pozycja nie jest pewna, a także o sędziach prawa niemieckiego i podmarszałkach. Uwzględniono tylko te wzmianki, w których urzędnicy książąt (bez urzędników księżnych) występują z nazwą urzędu. Por. A. Bogucki, *Ze studiów*, s. 122.

<sup>50</sup> Stosunkowo małą przewagę ma kasztelan nad marszałkiem (10 : 5). Trzy wzmianki o pierwszeństwie marszałka przed kasztelanem (z 1286, 1295 i 1296 r.,

grupy jest przeważnie przemienna. Dotyczy to szczególnie par urzędników, którzy się częściej ze sobą spotykają, a więc w grupie pierwszej: wojewody i kasztelana (23 : 25), wojewody i sędziego (16 : 16), kasztelana i sędziego (65 : 38); w grupie drugiej: podkomorzego i podczaszego (16 : 12), podkomorzego i podstolego (12 : 14), podczaszego i podstolego (20 : 20), skarbnika i podkomorzego (5 : 4), marszałka i podczaszego (4 : 4), podsędką i podstolego (5 : 4), podsędką i wojskiego (3 : 2) itd. W parach tych żaden urzędnik nie ma wyraźnej przewagi nad swoim partnerem. Przemawia to za przypuszczeniem, że urzędnicy tej samej grupy byli sobie mniej więcej równi.

Z grupy drugiej do pierwszej awansowało 16 urzędników, a z grupy pierwszej do drugiej został przeniesiony tylko jeden (kasztelan na podkomorzego, nr 45)<sup>51</sup>. Na wojewodę awansował marszałek (nr 54) i podczaszy (nr 18, 23); na sędziego podkomorzy (nr 6); na kasztelana marszałek (nr 21, 26), podczaszy (nr 14, 32, 39, 48), podkomorzy (nr 50, 51), podsędek (nr 35), podstoli (nr 12, 22) i wojski (nr 37). Przemiennej kolejności urzędników grupy pierwszej na listach świadków odpowiada dwukierunkowość awansów. Czterech wojewodów zostało przeniesionych na urząd kasztelana<sup>52</sup>, a trzech kasztelanów na urząd wojewody<sup>53</sup>; ośmiu sędziów na urząd kasztelana<sup>54</sup>, a sześciu kasztelanów na urząd sędziego<sup>55</sup>. Kierunek awansów jest więc na ogół zgodny z kolejnością na listach świadków. Przemawia to za wiarygodnością także tych ustaleń, które są oparte tylko na listach świadków, szczególnie jeżeli liczby, spotkań urzędników są duże.

Jak już stwierdziliśmy, w skali całego Śląska nie można dostrzec różnych różnic hierarchicznych pomiędzy urzędnikami tej samej grupy.

Reg. 1966, 2360, 2405) pochodzą z księstw glogowskiego i legnickiego, gdzie przy końcu XIII w. wzrosło znaczenie marszałka (por. przyp. 60), a jednocześnie wskutek rozpowszechnienia się prawa niemieckiego ograniczone zostały kompetencje kasztelana. Dwie ostatnie spośród tych wzmianek dotyczą kasztelana Tarnowa, grodu nowego (znanego od 1295 r.), który zapewne nie był ośrodkiem okręgu grodowego, lecz miał charakter wyłącznie wojskowy. Por. Z. Wojciechowski, o. c., s. 611 n.

<sup>51</sup> W zestawieniach awansów pomijamy przeniesienia z urzędu lub na urząd, którego ranga nie jest pewna. Przy nazwach takich urzędów w wykazie awansów umieszczona jest w nawiasie inna nazwa ze znakiem zapytania, np. „stolnik (podstoli?)”. Jeżeli przed nazwą w nawiasie jest znak równości, bierzemy pod uwagę tę nazwę; np. osobę z tytułem „stolnik (=podstoli)” uważamy za podstolego. Uwzględniamy zarówno awanse bezpośrednie, jak i pośrednie, np. jeżeli ktoś był kolejno podczaszym, podkomorzym i skarbnikiem, wtedy liczy się nie tylko awanse podczaszego na podkomorzego i podkomorzego na skarbnika, lecz także podczaszego na skarbnika. Chodzi bowiem o wykazanie także pierwszeństwa skarbnika przed podczaszym.

<sup>52</sup> Wykaz awansów nr 10, 20, 28, 33.

<sup>53</sup> Nr 7, 13, 44.

<sup>54</sup> Nr 3, 4, 16, 17, 19, 25, 38, 43.

<sup>55</sup> Nr 8, 25, 27, 29, 43, 46.

Różnice takie występują jednak na Górnym Śląsku. Wojewoda górnośląski był niewątpliwie najwyższym dostojnikiem książęcym; na listach świadków wyprzedza on zawsze kasztelana (10 : 0), sędziego (3 : 0) i wszystkich innych urzędników<sup>56</sup>. Wśród górnośląskich urzędników dworskich drugiej grupy pierwszeństwo mieli skarbnik i podkomorzy. Skarbnik jest wymieniany przed i za podkomorzym (3 : 4), przed podczaszym (2 : 0), podkonim (1 : 0), podłowczym (2 : 0), podsędkiem (1 : 0), podskarbis (1 : 0) i podstolim (1 : 0); podkomorzy przed podczaszym (12 : 1), podłowczym (3 : 0), podsędkiem (3 : 0), podstolim (7 : 2) i wojskim (1 : 0). Na skarbnika awansują na Górnym Śląsku podskarbi, podczaszys i podkomorzy (nr 47, 53), a na podkomorzego podstoli, podczaszys i marszałek (nr 40, 53, 55). Niższa była pozycja wojewody i jego zastępcy, podkomorzego, na Dolnym Śląsku. Wojewoda był tu mniej więcej równy kasztelanowi i sędziemu, a podkomorzy jest wymieniany za podsędkiem (0 : 8) i awansuje na podsędkę (nr 9, 11).

Nieliczne były na Śląsku przeniesienia na równorzędne urzędy drugiej grupy: marszałka i podsędkę na podczaszego, wojskiego na podsędkę, podczaszego na podstolego (nr 24, 41, 42).

Równy poddostojnikom był marszałek (*marsalcus*). Świadczą o tym jego miejsca na listach świadków oraz awanse na podczaszego i podkomorzego (nr 24, 55). Marszałek był niewątpliwie zarządcą stajni książęcej. Wyraz ten oznaczał bowiem w języku niemieckim pierwotnie służbę stajennego<sup>57</sup>, a w zapisie sądowej krakowskiej z XV w. jest on synonimem terminu *subagaso*<sup>58</sup>. Prawdopodobnie także na Śląsku jeszcze w drugiej połowie XIII w. używany był polski wyraz podkonie, który tłumaczono bądź na *marsalcus*, bądź na *submarsalcus* (podobnie jak podczasze na *pincerna* lub *subpincerna*). Tytuł *submarsalcus* noszą: Ry-pert w księstwie legnickim (1263 r.) i Konrad z Borsnic w księstwie wrocławskim (1288 r.); ten ostatni w 1291 r. nazwany jest marszałkiem<sup>59</sup>. Obok żadnego podmarszałka nie występuje współczesny mu marszałek. Sądzę więc, że oba terminy oznaczają ten sam urząd. Pod koniec XIII w. w zachodnich księstwach Dolnego Śląska (głogowskim, legnickim, świdnickim) znaczenie marszałka prawdopodobnie wzrosło. Świadczą o tym stosunkowo liczne wzmianki o nim oraz zanik innych urzędów dwor-

<sup>56</sup> Przyczyną małej liczby awansów na urząd wojewody górnośląskiego w wykazie awansów (nr 44, 54) są m. in. trudności identyfikacyjne. Nie wiemy np., czy wojewoda Andrzej (1230 - 1239) był poprzednio kasztelanem bytomskim czy łowczym. Podobnie łowczego Mikołaja (nr 30) można utożsamić z późniejszym wojewodą lub kasztelanem kozielskim. Poza tym niektórzy wojewodowie przybyli spoza Górnego Śląska, por. M. Cetwiński, o. c., s. 12, 84, 85, 172.

<sup>57</sup> A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 324.

<sup>58</sup> SPPP II nr 3727: *marschalek subagaso*.

<sup>59</sup> Reg. 1159 (Lib. Henr nr 17); Reg. 2082, 2190.

skich (poza sędzią). Trudno jednak powiedzieć, jak zmieniły się wtedy kompetencje marszałka <sup>60</sup>.

Rangę wyższą niż urzędnicy grupy drugiej mieli cześnicy, stolnicy i niektórzy łowczowie. Nie dorównywali oni jednak dygnitarzom grupy pierwszej. Wszyscy trzej awansowali na kasztelana <sup>61</sup>, a cześnik także na sędziego (nr 3). Na listach świadków cześnik i stolnik zajmują pierwsze miejsca za wojewodą, kasztelanem i sędzią. Wyprzedzają oni prawie zawsze urzędników grupy drugiej, a także konarskiego, chorążego i miecznika. Ostatni łowczy wrocławski Gunter z Bibersteinu (1292 r.) wymieniany jest w dokumentach Henryka V zawsze przed podsędkiem Idzim Juchą (2 : 0), podczaszym Tymonem (7 : 0), podstolim Bertoldem (6 : 0) i byłym kasztelanem Samborem (6 : 0) <sup>62</sup>. Niektórzy łowczowie zajmują jednak na listach świadków miejsca między niższymi urzędnikami. Prawdopodobnie równi urzędnikom grupy drugiej byli ci łowczowie, którzy nie mieli zastępców. Nie we wszystkich księstwach bowiem spotykamy podłowczych. Trafne jest spostrzeżenie J. Sporsa, że na Pomorzu Gdańskim, gdzie nie było podłowczych i podskarbiech, łowczy i skarbnik mieli niższą pozycję niż w innych dzielnicach <sup>63</sup>. O wysokiej randze stolnika i łowczego-dostojnika świadczą tytuły *dapifer magnus* i *summus venator* <sup>64</sup>. Na cześnika awansował konarski (nr 3), a na łowczego podstoli (nr 30).

Ze względu na małą liczbę wzmianek trudno określić stopień hierarchiczny konarskiego, chorążego i miecznika. Z pewnością jednak byli oni co najmniej równi urzędnikom grupy drugiej. Za wysoką pozycją konarskiego przemawia istnienie urzędu poddostojnika o pokrewnej nazwie (podkoniego). Na urząd chorążego został przeniesiony sędzia (nr 36).

Rangę niższą niż urzędnicy grupy drugiej miał klucznik (*claviger*), wymieniany w dokumentach dolnośląskich prawie zawsze za poddostojnikami. Jeden z kluczników awansował na podkomorzego (nr 11) <sup>65</sup>.

<sup>60</sup> Por. Z. Wojciechowski, o. c., s. 605.

<sup>61</sup> Cześnik nr 1, 3, 34; stolnik nr 5, 15, 31; łowczy nr 49.

<sup>62</sup> Reg. 2147, 2150, 2180, 2204, 2226, 2231, 2258, 2271, 2272, 2315, 2328, 2330, 2356, 2386, 2403, 2404. W zestawieniu tym uwzględniłem także wzmianki o osobach wymienionych bez nazw urzędów. Z tytułem łowczego Gunter występuje tylko raz (Reg. 2226). Gunter wymieniany jest także przed sędzią dworskim prawa niemieckiego Gizelerem Kolneri (8 : 0), ale za sędzią nadwornym Henrykiem z Wezenborga (1 : 7). Świadczy to o wyższej randze sędziego polskiego we Wrocławiu w końcu XIII w.

<sup>63</sup> J. Spors, *Urzędnicy terytorialni i nadworni na Pomorzu Gdańskim i Sławiensko-Słupskim w XIII i początku XIV wieku*, CPH, t. XXXIII, 1981, z. 2, s. 48.

<sup>64</sup> KW I nr 275; Reg. 1468, por. Z. Wojciechowski, o. c., s. 605.

<sup>65</sup> Nie jest słuszny pogląd, że podsędek wrocławski Idzi Jucha był jednocześnie klucznikiem. W dokumencie z 1292 r. (USO nr 100, Reg. 2258) klucznikiem nazwany jest Lubno, a nie Idzi (*Egidio subiudice et clavigero nostro Lubno Olava*). Piotr Lubno był klucznikiem w Oleśnicy w r. 1292 i 1293. (Reg. 2224, 2269).

Trudności w badaniach nad starszeństwem urzędów spowodowane są m. in. tym, że urzędnicy niżsi rzadko awansowali do wyższych stopni. W księstwie wrocławskim w drugiej połowie XIII w. spośród 36 znanych poddostojników do grupy pierwszej awansowało tylko czterech (nr 14, 22, 23, 26). Więcej było na Dolnym Śląsku przeniesień z jednego wyższego urzędu na drugi. Można więc przypuszczać, że możnowładcy zaczynali często (choć nie zawsze) karierę urzędniczą od wyższych stanowisk, a niższe urzędy piastowali przeważnie przedstawiciele mniej zamożnego rycerstwa, którzy awansowali rzadko<sup>66</sup>. Za przypuszczeniem tym przemawiają także listy świadków; niższych urzędników wyprzedzają na nich niekiedy możni feudalowie nie piastujący urzędów. Komes Jan Osina w latach 1245 - 1268 wymieniany jest zawsze przed podstolim wrocławskim Ulrykiem (3 : 0), podkomorzymi Pawłem Słupowicem (4 : 0) i Stanisławem (4 : 0) oraz klucznikiem i podkomorzym Wawrzyńcem (2 : 0)<sup>67</sup>.

Tezę o wyższości dostojników nad poddostojnikami i poddostojników nad klucznikiem potwierdzają te dokumenty śląskie, w których tylko niektórzy urzędnicy występują z tytułem komesa<sup>68</sup>. Można bowiem przypuszczać, że pisarze umieszczali ten zaszczytny tytuł przy imionach osób, które piastowały wyższe urzędy. Poniżej podaję liczby dokumentów, w których pierwszy z wymienionych obok siebie urzędników ma tytuł komesa, a drugi go nie ma (pomijam liczby mniejsze od 4): kasztelan-skarbnik 4, kasztelan-podczaszy 12, kasztelan-podkomorzy 7, kasztelan-podstoli 9, sędzia-podczaszy 5, sędzia-podkomorzy 10, sędzia-klucznik 4, podczaszy-klucznik 4, podstoli-klucznik 6. Urzędnik wymieniony na drugim miejscu nie nosi tytułu komesa w żadnym dokumencie, w którym nie ma go pierwszy urzędnik. Klucznik nigdy nie jest nazwany komesem, mimo że występuje w 15 dokumentach, w których mają ten tytuł inni urzędnicy<sup>69</sup>.

Niżsi urzędnicy śląscy zaliczani są niekiedy do kategorii giermków. Od połowy XIII w. na wzór niemiecki na rycerzy pasowani byli tylko niektórzy przedstawiciele rycerstwa śląskiego, możniejsi lub bardziej zasłużeni, i to nie bezpośrednio po osiągnięciu pełnoletności, lecz w wieku starszym, około 30 roku życia lub jeszcze później<sup>70</sup>. W dokumentach

<sup>66</sup> O pozycji społecznej Wawrzyńca, który w latach 1250 - 1282 był kolejno klucznikiem, podkomorzym i podsędkiem (nr 11), może świadczyć fakt, że w 1269 r. nie był on jeszcze rycerzem pasowanym, chociaż miał już więcej niż 40 lat. Por. przyp. 72.

<sup>67</sup> Reg. 758, 775, 779, 799, 815, 847, 873, 991.

<sup>68</sup> Por. A. Bogucki, *Komes w polskich źródłach średniowiecznych*, Warszawa-Poznań 1972, s. 28 n.

<sup>69</sup> Por. przyp. 65.

<sup>70</sup> A. Bogucki, *Termin miles w źródłach śląskich XIII i XIV w.*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, t. I, Warszawa 1981, s. 235 n.

księcia wrocławskiego Henryka III wśród giermków (*servientes*) lub za nimi są wymienieni podkomorzowie Stanisław, Zdzisław Kopa i Wawrzyniec oraz klucznik Jan Brennik<sup>71</sup>. W innych dyplomach świadkowie są podzieleni na dwie grupy. Pierwszą stanowią rycerze pasowani (*milites*), a druga nie ma odrębnej nazwy. Spośród urzędników z grona *milites* są wyłączeni: podkomorzy wrocławski Wawrzyniec (1269 r.), podczaszy wrocławski Herman z Eichelborn (1288 r.) i marszałek lwówecki Iwan z Prowina (1291 r.). Natomiast wśród rycerzy pasowanych są wymienieni kasztelanowie (1269 i 1288 r.), sędzia Tymon i podsędek Desprin (1269 r.)<sup>72</sup>. Poddostojnicy zaliczeni do kategorii giermków byli albo bardzo młodzi, albo też pochodzili z niezbyt zamożnego rycerstwa.

Nie jest wykluczone, że podwyższenie rangi godności rycerskiej przyczyniło się do zaniku dostojenstw tytułarnych na Śląsku. Książę zamiast mianować możnego feudała cześnikiem czy stolnikiem, mógł pasować go na rycerza.

W dokumentach Dolnego Śląska przed 1248 r. i księstwa wrocławskiego w latach 1248 - 1266 niektórzy kasztelanowie wyprzedzają przez dłuższy okres prawie zawsze wszystkich innych świadków świeckich. Pozycję pierwszego kasztelana mieli kolejno: Stefan kasztelan bolesławiecki 1218 - 1232<sup>73</sup>; Bogusław ze Strzelina kasztelan niemczyński 1242 - 1250<sup>74</sup>; Mroczek kasztelan ryczyński 1244 - 1253 (pierwszeństwo od 1250 r.)<sup>75</sup>; Jaksa kasztelan wrocławski 1251 - 1262 (pierwszeństwo 1254 - 1260)<sup>76</sup>; Jan z Wierzbna kasztelan ryczyński 1254 - 1266 (pierwszeństwo 1261 - 1266)<sup>77</sup>. Ten ostatni w dokumencie Henryka III z 1262 r. nosi tytuł *comitis Johannis de Wirbena proconsulis nostri*<sup>78</sup>, tj. pierwszego doradcy książęcego (*proconsul* = *protoconsul*).

Wyniki moich badań nad starszeństwem urzędów różnią się od wniosków Z. Wojciechowskiego i M. Cetwińskiego w tej sprawie. Z. Wojciechowski nie rozróżnia stopni hierarchicznych dostojników i poddostojników, zbyt wysoko ocenia rangę podkomorzego (mówi o „grupie wojewodzińsko-podkomorskiej”) oraz marszałka, a zbyt nisko sędziego. Równość marszałka z sędzią, stolnikiem i cześnikiem stwierdza on m. in. na podstawie bardzo niepewnej identyfikacji sędziego Michała (1259) z marszałkiem Michałem (1260). M. Cetwiński niesłusznie utożsamia palatyna z marszałkiem, cześnika z podczaszym i stolnika z podstolim. Nie jest

<sup>71</sup> KW I nr 365; Reg. 1081, 1102, 1196; USO nr 73.

<sup>72</sup> Reg. 1323, 2089, 2189.

<sup>73</sup> KS II nr 198; KS III nr 276, 312; Reg. 362, 374, 396.

<sup>74</sup> Reg. 585, 590, 596, 600, 607, 610, 612, 613, 626, 654, 660, 662, 711.

<sup>75</sup> Reg. 707, 710, 712, 714, 718, 758, 773, 776, 779, 793, 815, 847.

<sup>76</sup> Reg. 885, 892, 896, 957, 1029, 1039, 1043, 1047.

<sup>77</sup> Reg. 1074, 1081, 1098, 1100, 1101, 1102, 1113, 1127, 1128, 1132, 1140, 1144, 1158, 1170, 1172, 1186, 1189, 1192, 1216, 1221, 1222, 1224, 1235.

<sup>78</sup> USO nr 73.

w pełni uzasadniony przyjęty przez niego podział urzędników na grupę wyższą — kasztelańską i niższą — dworską<sup>79</sup>.

Stwierdziliśmy poprzednio, że wyniki badań przeprowadzonych różnymi metodami są w zasadzie ze sobą zgodne. Dochodzimy więc do wniosku, że listy świadków są przy ustalaniu starszeństwa źródłami na ogół wiarygodnymi. W ogromnej większości dokumentów urzędniczy wyżsi wymienieni są przed niższymi, nie była natomiast przestrzegana stała kolejność urzędników równorzędnych. Sprawia to wrażenie chaosu. Zapewne dlatego właśnie niektórzy historycy negatywnie oceniają przydatność list świadków do badań nad hierarchią urzędów<sup>80</sup>.

Starszeństwo urzędów w całej Polsce XIII w. było w zasadzie takie samo. Wszędzie np. kasztelanowie i dostojnicy nadworni byli urzędnikami wyższymi od poddostojników. Między poszczególnymi dzielnicami istniały pod tym względem tylko nieznaczne różnice. Hierarchia górnośląska była bardziej zbliżona do małopolskiej niż do dolnośląskiej, szczególnie na początku XIII w. Zarówno w Małopolsce, jak i na Górnym Śląsku stwierdzamy np. pierwszeństwo wojewody oraz pośrednie miejsca skarbnika i podkomorzego pomiędzy dostojnikami a poddostojnikami<sup>81</sup>.

### Wnioski

1) Podstawą ustalania starszeństwa urzędników w XIII w. nie mogą być wyłącznie ich awanse. Pewniejsze wyniki daje łączne stosowanie różnych kryteriów. Zgodna z hierarchią urzędników jest na ogół ich kolejność na listach świadków.

2) Wyraźne były różnice hierarchiczne między dwiema grupami urzędników. Do grupy pierwszej (wyższej) należeli: wojewoda, kasztelan i sędzia nadworny; do grupy drugiej zaś poddostojnicy nadworni, skarbnik, marszałek, prokurator i wojski. Pozycję niższą od poddostojników miał m. in. klucznik.

3) Na Górnym Śląsku najwyższym urzędnikiem był wojewoda, a w drugiej grupie pierwsze miejsca zajmowali tu skarbnik i podkomorzy.

4) Rangę wyższą niż urzędnicy grupy drugiej mieli cześnicy, stolnicy i niektórzy łowczowie. Nie dorównywali oni jednak wojewodzie, kasztelanowi i sędziemu.

<sup>79</sup> Z. Wojciechowski, o. c., s. 582 nn., M. Cetwiński, o. c., s. 169 n.

<sup>80</sup> J. Mularczyk, *Dobór i rola świadków w dokumentach śląskich do końca XIII w.*, Wrocław 1977, s. 57 - 62, dochodzi do wniosku, że śląskie dokumenty książeń obalają twierdzenie o zhierarchizowanym zapisie świadków. Natomiast J. Spors, o. c., s. 59, stwierdza zgodność kolejności na listach świadków z systemem awansów.

<sup>81</sup> Por. A. Bogucki, *Ze studiów*, s. 121 n. i J. Spors, o. c., s. 60 n. Podobieństwo organizacji urzędów w Małopolsce i na Górnym Śląsku stwierdza Z. Wojciechowski, o. c., s. 590.

AMBROŻY BOGUCKI (Rypin)

ÉTUDES SUR LES OFFICIERS SILÉSIENS AU XIII<sup>e</sup> SIÈCLE

## Résumé

I. Certains officiers supérieurs, comme p. ex. l'échanson (*pincerna*) et maître d'hôtel (*dapifer*), n'exerçaient pas une charge stable à la cour des ducs silésiens. Dans le courant du XIII<sup>e</sup> s. ces charges disparaissent progressivement. Les fonctions résultant de leurs dénominations remplissaient les officiers inférieurs, beaucoup plus souvent cités dans les sources: sous-échanson (*subpincerna*) et sous-maître d'hôtel (*subdapifer*). Ces deux officiers inférieurs sont aussi déterminés, mais plus rarement, comme *pincerna* et *dapifer*.

II. Contrairement aux opinions de certains historiens, en Silésie du XIII<sup>e</sup>s. la charge particulière et supérieure de chambrier n'existait pas. Les titres de *camerarius*, *camerarius magnus* ou *summus camerarius* portait le voïvode, nommé plus souvent *palatinus*, qui commandait l'armée et administrait la cour ducale. Le nom *camera* signifiait entre autres la cour ducale (*camera*=*palatium*=*curia*). Avec le titre *camerarius* apparaissent également les inférieurs officiers ducals et parfois aussi le remplaçant de voïvode — le chambellan, nommé plus souvent *subcamerarius*.

III. Les différences hiérarchiques entre les deux groupes d'officiers ducals silésiens étaient bien nettes. Au premier, supérieur groupe appartenaient: voïvode (*palatinus*), châtelain (*castellanus*) et juge de la cour (*iudex curiae*); au deuxième groupe: trésorier (*thesaurarius*), sous-échanson (*subpincerna*), chambellan (*subcamerarius*), sous-écuyer (*subagaso*, *marsalcus*), sous-juge (*subiudex*), sous-maître d'hôtel (*subdapifer*), tribun militaire (*tribunus*) et les autres. En Haute Silésie le voïvode était le dignitaire suprême, en Basse Silésie il était égal de châtelain et de juge. Les dignitaires titulaires de la cour, comme p. ex. échanson, „cześnik” (*pincerna*) et maître d'hôtel (*dapifer*) possédaient un grade supérieur aux fonctionnaires du deuxième groupe, cependant ils n'égalisaient pas le voïvode, le châtelain et le juge.

